CAPITOLUL IX

ÎNTEMEIEREA DOCTRINEI ŞI A DISCIPLINEI

I. – *Cum se ajunge creştin la începutul secolului al II-lea: botezul*; trăsăturile şi sensul său. – Speculaţiile christologice; trei *tipuri* principale: *paulinism*, *ioanism*, *docetism*. – Tendinţa comună. – Ce devine ea în masa credincioşilor. – Exigenţele morale ale religiei. – Viaţa rituală.

II. – *Evoluţia ritualismului*; acesta complică intrarea în Biserică. – *Catehumenatul* şi *disciplina arcana*. – Instituţia catehumenatului. – *Competenţii*. – Complicarea rituală a botezului.

III. – *Evoluţia credinţei*. – Dubla influenţă ce domină această evoluţie: a celor simpli; a filosofilor. – Himera fixităţii şi a *regulei de credinţă*. – Istoric. – În ce fel se pune problema Trinităţii. – Evoluţia sa în secolul al II-lea. – Rezistenţa la evoluţia dogmatică: ebioniţi şi alogi.

IV. – *Evoluţia vieţii ecleziastice*. – Viaţa credinciosului tinde să se ritualizeze. – Originile *messei*. – Sensul pe care tinde să-l îmbrace euharistia. – *Transsubstanţierea*.

V. – *Penitenţa*: caracterul său. – Reglementarea sa rituală este încă elementară. – Nu există alte sacramente la începutul secolului al III-lea. – Concluzie.

I

Ştim că în vremea în care separarea sa de iudaism consacră calitatea de religie autonomă pe care creştinismul o îmbracă în lumea greco-romană, o religie fără rituri este de neconceput, şi, deoarece religia creştină se prezintă în mod natural ca revelaţie, nu se concepe nici ca aceasta să nu se organizeze pe baza unor afirmaţii metafizice numite *dogme*. Aşadar, după cum am căutat să vedem în ce fel şi-a făcut creştinismul un cadru şi organe de viaţă practică, în cursul primelor două secole, trebuie să încercăm a ne da seama asupra căilor pe care el le urmează şi a rezultatelor la care, în acelaşi timp, ajunge, sub aspectul ritualismului şi al dogmaticii.

Dacă ne situăm la sfîrşitul perioadei apostolice, la asfinţitul primului secol, constatăm că se poate ajunge creştin cu mare uşurinţă. Este suficient să se mărturisească că Isus Christos este Mesia promis de către Dumnezeu oamenilor, că el a murit pentru păcatele lor, şi că va reveni curînd pentru a judeca pe cei vii şi pe cei morţi, şi pentru a inaugura Împărăţia lui Dumnezeu, în care cei drepţi vor duce o viaţă fericită alături de el, în trupul lor înviat şi glorificat. Cam asta e tot. Cine crede acest lucru primeşte

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

botezul –rit evreiesc adoptat de creştini. În misterul paulinic, încărcat de simbolism –şi de realism– sincretic, acesta semnifică şi reînnoieşte, în oarecare măsură la neofit, moartea şi învierea Domnului, iar pentru masa convertiților el simbolizează şi ratifică pocăința, schimbarea vieții, şi garantează ştergerea totală a păcatelor. Botezul este socotit ca *pecetea* Domnului, cu care este marcat creştinul, şi este însoțit de o *iluminare*, care este un dar al Spiritului Sfînt. Îndeobşte, se admite că acest botez reprezintă consacrarea necesară a convertirii şi, în principiu, nu presupune o ceremonie mare. El poate fi administrat de către oricare creştin şi poate fi primit fără multă pregătire, fiind un act de credință; lucrările Spiritului sînt rapide. Poate că, încă de pe acum, cel botezat recită o scurtă formulă care exprimă propozițiile fundamentale ale credinței sale.

Ştim că acestea se reduc la cîteva afirmații simple, însă imediat ce neofitul a intrat în Biserică, se întîlneşte cu speculații pe care bineînțeles că nu toată lumea le admite, dar care stîrnesc un viu interes. După cum este firesc, persoana lui Christos este obiectul principal al acestora. O dată dispărut micul grup apostolic care l-a cunoscut „în carne şi oase", nici o considerație de ordin istoric nu reține, nici nu limitează, experiențele şi sporirile credinței. În fond, acestea se dezvoltă în jurul a trei reprezentări inițiale ale Domnului, susceptibile de a fi adîncite. Mai întîi este cea a *paulinismului*, ale cărei trăsături principale le-am amintit: Isus a fost un om celest, adică un om care, în elementele sale spirituale, preexista în cer înainte de încarnarea sa, şi al cărui principiu de viață este însuşi Spiritul divin, *„căci Domnul este Spiritul"*[138]. El a venit pe pămînt pentru a întemeia o nouă umanitate, al cărei Adam este, o umanitate pe care a eliberat-o din jugul păcatului, acceptînd –pentru a o răscumpăra– mizera condiție umană şi moartea printr-un supliciu infamant. *„El este icoana Dumnezeului nevăzut, primul născut din toată creația, pentru că prin el au fost create toate în ceruri şi pe pămînt: cele văzute şi cele nevăzute, fie Tronuri, fie Stăpîniri, fie Principate, fie Puterii*[139]*. Toate au fost create prin el şi pentru el.*

[138] *2Cor*. 3, 17. (n.a.)

[139] Clase de îngeri. Înainte de creştinism, în lumea orientală mediteraneană şi asiată, îngerii sînt considerați a fi nişte forțe ale Universului, mijloace specializate prin care Divinitatea

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

El este mai înainte de toate şi toate subzistă în el" (*Col*. 1, 15 şi urm.). Persoana sa este, aşadar, conform frapantei expresii a lui Sabatier[140], „locul metafizic în care se reunesc Dumnezeu şi creaţia", învierea şi glorificarea sa în Dumnezeu garantînd credinciosului propria sa victorie asupra morţii. Am văzut deja că această christologie, în care se manifestă influenţele mediului sincretist, este prima dintre *gnozele* creştine. Pe moment, ea nu va rodi pe deplin deoarece este greşit înţeleasă şi –chiar în Bisericile întemeiate de către apostol–, la început, va fi uitată. Ea va dăinui, însă, prin *Epistolele* sale, va fi căutată şi va fi socotită ca fiind inspirată, devenind unul dintre fundamentele pe care se va clădi speculaţia eleno-creştină.

În al doilea rînd se afirmă christologia *ioanică*[141], cea care se întemeiază pe identificarea Domnului cu Logos-ul. La început, aceasta pare a fi destul de aproape de formula paulinică „Domnul este Spiritul". În realitate, însă, ea conţine un sens metafizic mult mai profund, deoarece, Logos-ul, emanaţie a lui Dumnezeu, este, în ultimă instanţă, însuşi Dumnezeu, iar a spune: „Domnul este Logos-ul" este aproape a afirma: „Domnul este Dumnezeu". Propoziţie extrem de scandaloasă pentru un evreu, în schimb –repet–, propoziţie mai mult decît acceptabilă pentru un grec, care, fără rezerve,

---

acţiona, la diferite nivele, asupra Universului, inclusiv asupra lumii pămînteşti. Încercînd să se elibereze de această formă subtilă de politeism, iudaismul a conceput îngerii ca pe nişte creaţii ale lui Dumnezeu (uneori ca pe simple prelungiri ori atribute divine, ori ca sarcini, misiuni, precum în Cabala), cu un loc propriu într-o lume proprie, dar capabile de a pătrunde şi în alte lumi, spre a executa ordinele Creatorului. În creştinism, îngerii devin simpli mesageri ai voinţei divine. (De altfel, numele generic din ebraică, *malakh*, calchiat prin gr. ἄγγελος, avea sensul 'mesager', însă era mai bogat decît atît în semnificaţii) (n.trad.)

[140] Louis Auguste Sabatier (1839-1901), teolog protestant, profesor de dogmatică, autor al unor lucrări asupra sfîntului Paul, asupra Apocalipsei, a conceptului 'spirit' la evrei, asupra evoluţiei mentalităţii şi a spiritualităţii. (n.trad.)

[141] Asemănător paulinismului, ioanismul este o ramură a creştinismului care pune în prim plan învăţătura lui Isus, aşa cum apare aceasta în scrierile sfîntului Ioan (Evanghelia, Epistolele). La fel de reticenţi la adresa iudaismului precum paulinienii, păstrătorii tradiţiei ioanice şi-au rafinat crezul. O parte a acestora s-a vărsat în creştinism, alţii devenind gnostici. (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

admite grade în cadrul divinității și în direcția către care tinde credința vie, și care, din instinct, îl glorifică mai degrabă Domnul.

În sfîrșit, urmează christologia *docetistă* (δόκησις 'aparență'), care susține că Domnul nu a fost om decît în aparență, că nu a suferit și nu a murit decît în aparență[142]. Pe această cale piezișă, *docetismul* căuta să scape de necesitatea de a impune Ființei divine o umilitoare asociere cu carnea și cele ale sale, dar se afla în situația de a imagina o economie a redempțiunii cu totul diferită de cea care domina în credința comună. De altminteri, din chiar această arhitectură decurg diferențe sensibile între felul în care se actualizează diferitele sisteme gnostice.

Este evident că, în ciuda diferențelor dintre punctele lor de plecare și a spiritului lor, cele trei christologii tind către același rezultat, acela de a-l scoate pe Christos din rîndul umanității și de a-l apropia de Dumnezeu. În sine, operația este foarte dificilă deoarece, din iudaismul său fundamental, creştinismul a extras un monoteism intransigent, și deoarece, acceptînd că Domnul ar fi cu adevărat o ființă divină, nu se putea –pe cît se pare– decît să se subordoneze lui Dumnezeu, precum Soter-ul misteriilor se subordonează Divinității supreme. Încă înainte ca gîndirea creștină să se fi orientat spre ideea trinității persoanelor divine, unite de o esență unică și, la propriu, în Ființa divină în sine, s-au încercat destule combinații, dintre care nici una nu a lăsat decît amintiri vagi și confuze. Majoritatea credincioșilor, însă, nu se ataşase încă de nici una dintre acestea, iar ceea ce li se cerea *să creadă* nu îi solicita în direcția unui prea mare efort de gîndire.

Ceea ce li se cerea *să facă* era să trăiască bine, adică de a se feri cu cea mai mare grijă de orice slăbiciune morală care, prin bunul simț comun, era socotită a fi păcat, de a lupta printr-un efort constant împotriva instinctelor

[142] Gnosticii docetişti socoteau astfel, întrucît credeau că Demiurgul, forță malefică și zeu de rang secundar, a creat materia spre a bloca accesul ființei umane la originile sale divine (care zac în scînteia divină întemnițată de materia creată de Demiurg). Aceeași sectă –eretică în sînul creştinismului– considera că Dumnezeu nu poate (întrucît ar fi absurd și degradant) căpăta corporalitate. Afirmînd că trupul fizic al lui Isus și crucificarea sa au fost iluzii, în realitate, Isus fiind un spirit pur, acorporal, docetiştii resping, ca pe o metaforă, și expresia întrupării (care apare la Ioan), și Euharistia. (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

rele ale cărnii, avînd o încredere absolută în grația Tatălui ceresc și în intermedierea Domnului Isus Christos. Din iudaism, au fost păstrate rugăciunile frecvente și posturile. Întreaga viață rituală constă, încă, în reuniunea euharistică –adică în adunarea cultuală de sîmbătă seara, și care durează pînă în zorii duminicii– în care se consacră și consumă ritualic speciile divine, pîinea și vinul. Altminteri, este posibil ca nu toate comunitățile să acorde, deja, același sens euharistiei. Cea mai mare parte a acestora vede în ea doar o rememorare a patimilor și o cină de unitate fraternă, alții o consideră ca mijloc eficace de a se asocia Domnului în actul esențial al ministeriatului său terestru, un soi de adaos și de reînnoire a darurilor botezului. Abia se mai întrevede sau ghicește vreo altă practică, precum oncțiunea, însoțită de impunerea mîinilor, pe care Epistola numită a lui Iacob o recomandă spre a fi aplicată bolnavilor –o altă uzanță fundamental evreiască.

Acestea sînt, către începutul secolului al II-lea, inițierea, doctrina curentă și cultul creștinilor. Este ceva foarte simplu și, în aceeași măsură, foarte plastic, în care, pe un fond evreiesc ușor de recunoscut, încep să-și manifeste acțiunile influențele religiilor elenistice și –în mod indirect, desigur, însă vizibil, totodată– cele ale concepțiilor filosofice grecești, ajunse în spațiul public. Să încercăm, în continuare, să observăm modalitatea în care, de cum se afirmă, se complică totodată, intrarea în Biserică, credința și practicile.

II

Intrarea în Biserică se complică în mod esențial sub influența ritualismului, care se dezvoltă pe aproape orice teren religios, imediat ce acesta începe să devină exploatat în mod regulat, și care, de altfel, pare a fi inerent existenței unui cler veritabil. De asemenea, trebuie ținut seamă de fratele fals, cel care abuzează de „mister", dacă îi este livrat fără cumpătare. Așadar, se iau măsuri de precauție împotriva profanării. Multă vreme s-a crezut că acestea au sfîrșit prin a se organiza într-un sistem care se numește

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

disciplina arcana, adică *secretă*[143]. Instruirea şi iniţierea viitorului creştin ar fi fost împărţită în etape, el neprimind ultimul element al misterului decît la capătul acestora şi în urma unor probe relevante. Se distinge ceva asemănător în realitate, după instituirea *catehumenatului*, altfel spus, după organizarea unui curs regulat de instruire creştină, pentru uzul candidaţilor la botez. În acest caz, însă, *arcana* nu poate fi mai mult decît o ficţiune şi o simplă reprezentare rituală, pentru simplul motiv că ultimul element al misterului este punctul de plecare şi raţiunea de a fi convertit. În acest caz, revelaţia progresivă nu mai este decît un simbol, iar cel convertit ştie, încă din prima zi, aproape tot ce i se va spune în ultima zi.

Cu toate acestea, simpla intenţie de a fi precaut pentru a evita profanările, dacă nu cumva credinţele –care nu pot fi refuzate celor care le cer, mai puţin ceea ce am numit deja *sacramente*– duce la a stabili un stagiu pentru învăţăceii creştini. Acesta este, în mod clar, *catehumenat* [κατηκέω 'învăţ' (pe altcineva)][144], a cărui primă atestare se găseşte la Tertullian[145]. *Catehumenatul* pare să se fi stabilit peste tot spre sfîrşitul celui de-al doilea secol, fără ca, de altfel, să se fi fixat peste tot în exact aceleaşi forme. Cu toate acestea, el constituie peste tot o formă de educare şi de control a credinţei neofitului de către autorităţile comunităţii. Se ajunge *catehumen* prin înscrierea pe o listă şi urmînd anumite rituri pregătitoare, dintre care cel mai important este exorcismul. Apoi, după o perioadă de instruire şi de examinare, mai mult sau mai puţin lungă, se trece în rîndul *competenţilor*, aspiranţi la botez, care este administrat de către episcop cu ocazia unei sărbători mari, Paştele sau Rusaliile.

---

[143] Sintagma se referă la o presupusă uzanţă a creştinismului timpuriu –corespunzător uzanţelor din cadrul misteriilor antice, de pildă–, prin care cunoştinţele şi ritualurile creştinilor ar fi fost ţinute secrete faţă de neiniţiaţi şi necreştini. Deşi autorul încearcă să demonstreze pas cu pas că, în general nu poate fi vorba despre aşa ceva, în fapt, ipoteza sa poate fi demonstrată doar pentru o parte a dogmelor şi ritualurilor, fiecare religie, filosofie, ideologie, din timpurile istorice şi pînă astăzi, avînd un nucleu esoteric şi unul exoteric. (n.trad.)

[144] Termenul, folosit în ecclesiologia creştină, se referă la procesul de instruire a cuiva în vederea dobîndirii accesului la o taină (catehizare). (n.trad.)

[145] *De praescriptione*, 41, 2. (n.a.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

Acest botez devine, el însuşi, o ceremonie complicată care comportă, cel puțin, trecerea printr-o serie de etape de instruire specială şi de exorcisme, o triplă imersiune, o impunere a mîinilor, însoțită de o oncțiune cu cremă consacrată, şi o primă cuminecare. În acest moment, se înțelege că, dacă simplul catehumen poate fi mîntuit, totalitatea darurilor sau carismelor creştinului nu aparține decît botezului, iar botezul singur instituie, între credincios şi Domnul, legături tainice, care îl aşează pe credincios în mîinile Domnului, ca pe un bun propriu. Nu este dificil de regăsit spiritul misteriilor elenistice în această inițiere progresivă, în aceste rituri atotputernice, precum şi în opinia existentă relativ la consecințele acestora. Concepția privitoare la rigoarea angajamentelor pe care le comportă botezul şi la pericolul care ar apărea dacă acesta nu ar fi făcut, este atît de dezvoltată încît oameni cît se poate de creştini în inima lor socotesc a fi mai comod şi mai prudent să nu solicite administrarea botezului decît înaintea morții. În ciuda opoziției clerului, la sfîrşitul secolului al III-lea şi la începutul secolului al IV-lea, se pare că aceasta este o practică foarte răspîndită, mai ales la aristocrația creştină.

III

În ceea ce priveşte convingerile, acestea au fost hrănite şi amplificate de către credință. Într-un mediu care, de altfel, ni se arată a fi impregnat de dogmatică, aceasta s-a dezvoltat sub o dublă influență. Mai întîi, aceea a celor simpli, care, firește, nu se pot ridica nicicum deasupra născocirilor şi adăugirilor mediocre, dar care visînd continuu la nemişcarea în adevăr sînt incapabili în a-l păstra. Încă de la început, aceştia sînt cei care acceptă şi impun compromițătoarele achiziții ale christologiei, deoarece acestea îl preamăresc pe Domnul. În fond, credincioşii proveniți din elenism au spiritul încărcat de afirmațiile orfismului sau ale misteriilor, şi nu renunță cu uşurință la acestea o dată cu intrarea în creştinism. Dimpotrivă, ei caută aici acele afirmații şi vor să le regăsească, şi –chiar fără a fi conştienți de aceasta–, sub impulsul unei forțe irezistibile, le introduc în creştinism.

În al doilea rînd, trebuie să ținem seama de influența filosofilor, adică a celor instruiți, a oamenilor care, prin cultura lor, sînt pregătiți să cugete

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

asupra credinței și să devină teologi. Desigur, încă de la început, creştinismul susține că deține adevărul în totalitate. Prin urmare, filosofia, care are ca rost căutarea adevărului, nu-și mai are rațiunea de a exista, lucru pe care anumiți doctori, precum Tertullian, Arnobius[146] sau Lactanțiu[147] îl și proclamă. Cu toate acestea, seducția gîndirii grecești continuă să se exercite asupra majorității acestora, care au cunoscut-o înainte de a ceda credinței creştine. Ei nu vor sau nu mai pot –chiar dacă, la modul cel mai onest, fac eforturi în această direcție– să abandoneze datele esențiale și nici metodele speculațiilor de școală, și le aplică premiselor credinței, precum și sugestiilor sentimentului religios al celor simpli. Dogme complicate, precum cea a Trinității, sau subtile, precum cea a transsubstanțierii[148], își datorează apariția și organizarea adăugirilor și raționamentelor *filosofilor* generate de afirmațiile, uneori contradictorii, ale celor simpli[149].

---

[146] Arnobius din Sicca (sec. III - IV), apologet, retor, autor al lucrării *Adversus Nationes*, în care încearcă a răspunde celor care susțineau că creştinii au adus mînia zeilor asupra Romei. Deși prezintă elemente de gnosticism și de henoteism, Arnobius afirmă superioritatea creştinismului monoteist și divinitatea lui Isus (n.trad.)

[147] Lucius Caecilius Firmianus Lactantius (sec. III - IV), autor creştin, retor, sfătuitor al lui Constantin I, supranumit „Cicero christianus". Principala sa operă, *Divinarum Institutionum*, scrisă într-un stil elegant, este o sinteză a creştinismului, adresată aristocrației educate, prin care noua religie este expusă într-o lumină care să o facă acceptabilă, apărînd-o, totodată, de criticile filosofilor eleniști. O altă lucrare a sa *De mortibus persecutorum*, tot cu caracter apologetic, are valoarea unei cronici moralizatoare, și descrie moartea persecutorilor creştinismului: Nero, Domițian, Decius, Valerian, Aurelian, Dioclețian, Maximian, Galerius și Maximius. (n.trad.)

[148] Transsusbstanțierea (gr. *metousiosis*, *metastoicheiosis*) se referă la schimbarea pîinii și a vinului sacramental, în timpul sfintei liturghii, în cadrul tainei Euharistiei, în trupul și sîngele lui Isus Christos. Deși doctrina transsubstanțierii a suferit o serie de contestări, mai cu seamă dinspre curentul protestant, majoritatea creştinătății o recunoaște în totalitate. (n.trad.)

[149] Doctorii creştini din Alexandria sînt cei care favorizează această acțiune *fecundatoare* pe care o exercită filosofia grecească asupra datelor credinței. Cel mai ilustru dintre ei, Origenes (sec. III) ajunge să exprime „adevărurile apostolice" în limba lui Platon, altfel spus, exercită asupra creştinismului travaliul de interpretare platonician și –cel puțin în aceeași măsură– stoic, lucru odinioară făcut către Philon asupra iudaismului. Cf. prefața sa la *De principiis*. (n.a.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

În ultimă instanță, în oricare dintre situații, credința este mereu cea care însuflețește și augmentează doctrina, de fiecare dată vechiul mediu religios fiind cel care împrumută elementele pe care le acomodează la noua credință.

După cum era firesc, la încheierea perioadei primitive, în care, de altfel, credința nu se regulariza decît prin sugestiile Spiritului, creștinii au observat pericolul de a cădea pradă subiectivismului, adică fanteziei individuale. Pe de altă parte, au suferit eterna iluzie a tuturor religiilor revelate: adevărul este *unul singur*, așadar *imuabil*, lucru care, destul de repede, i-a făcut să își imagineze că acesta era conținut în predicația apostolică. Pentru a fixa această convingere, dar și pentru a împiedica pericolul împrăștierii credințelor sau a le supralicita peste măsură, au încercat să stabilească o *regulă a credinței* (*regula fidei*), socotită ca fiind identică cu sine. Această tendință exprimă perfect formula lui Tertullian: *Credința stă în regulă; legea și mîntuirea vin din urmarea legii*[150].

Cîteva indicii ne îngăduie să credem că, încă din primul secol, existau reguli scurte, care se învățau pe de rost și erau recitate de convertiții care se botezau. Ceea ce încă mai numim astăzi *Simbolul apostolic* nu este altceva decît o regulă a credinței, foarte veche, deoarece, în forma ei primitivă, pare a se fi constituit la Roma, pe la anul 150, și care a fost atribuită apostolilor, spre a fi acceptată de întreaga Biserică. De altminteri, nu a fost singura regulă de acest fel, textele secolelor al II-lea și al III-lea menționînd și altele, mai mult sau mai puțin asemănătoare. Aceste mențiuni ne demonstrează că au subzistat diferențe între Simbolurile acceptate în diferitele Biserici, precum și că fiecare din aceste Simboluri și-a păstrat multă vreme o anumită suplețe[151]. Totodată, însă, acestea arată că, încă de pe acum, Bisericile își au regula lor de credință, simbolul lor baptismal. Faptul acesta

[150] *De praescriptione*, 14: „Fides in regula posita est; habet legem et salutem de observatione legis". (n.a.)

[151] *Simbolul apostolic* a fost de nenumărate ori ajustat pentru a bloca drumul cutărei sau cutărei erezii. Pentru a înțelege suplețea despre care vorbim, este suficient să comparăm trei texte ale lui Tertullian: *De virginibus velandis*, 1; *Adversus Praxeam*, 2; *De praescriptione*, 13. (n.a.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

este deosebit de important deoarece formulele acestor simboluri servesc drept teme de meditație asupra credinței creştine; este suficientă confruntarea lor cu teologia pentru ca dogmele să țîşnească din aceasta.

În mod cît se poate de natural, centrul oricărei speculații este christologia, a cărei evoluție le determină pe toate celelalte. Fără a detalia inutil, reținem cele trei elemente esențiale: 1. în principiu, credința era în acord cu afirmația fundamentală a monoteismului; 2. rezultatul logic al tuturor adăugirilor aduse credinței privitor la persoana şi la rolul lui Isus Christos era identificarea sa cu Dumnezeu; 3. în sens invers, exista tendința de a identifica prin trei persoane –tot mai bine definite, adică tot mai distincte– cei trei termeni pe care Simbolul îi menționa: Tatăl, Fiul, Spiritul. Aceasta înseamnă că credința adera tot mai ferm la propoziții contradictorii.

Pentru a ieşi din impas, bunul simț nu avea decît de ales între două soluții: fie abandonarea în mod deschis a monoteismului şi acceptarea *triteism*-ului; fie abandonarea distincției persoanelor lui Dumnezeu şi căderea în *modalism*[152], adică a considera fiecare dintre aceste persoane ca pe o simplă modalitate, un aspect esențial al Ființei divine unice. Or, majoritatea creştinilor nu a voit să aleagă, pretinzînd că menține, totodată, unitatea indivizibilă a lui Dumnezeu şi existența în acesta a trei persoane distincte. Din acest paradox au apărut nenumărate dezbateri în cursul cărora s-au ivit probleme peste probleme şi dificultăți peste dificultăți care, după ce au provocat necazuri îngrozitoare Bisericii, nu s-au domolit decît prin secolul al V-lea, împotmolindu-se în formule ininteligibile pentru rațiune.

[152] Modalismul este o erezie prin care se afirmă că Tatăl ceresc, Fiul înviat şi Duhul Sfînt sînt trei moduri, aspecte ale unui unic Dumnezeu. Modalismul îşi are originile în filosofia greacă precreştină, mai cu seamă la Aristotel, a cărui ontologie reducea totul la o singură ființă absolută, idee, existență, esență şi categorie unică şi universală. Din această substanță unică emană întreaga existență, oricît de variată, indiferent de ipostazele acesteia. Modaliştii socoteau că, indiferent de ipostazele Divinității, aceasta este unică şi identică cu sine. După ce creştinismul ia amploare şi dogma începe să capete contur, mai cu seamă după Conciliul de la Niceea (325), filosofii încep a-şi adapta gîndirea la acesta, căutînd căi de realizare a compromisului (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

Încă din secolul al II-lea, s-a stabilit că Isus Christos este Fiul lui Dumnezeu –pe o cale specială, dar directă–, că, de asemenea, el este Dumnezeu şi organizator al lumii prin voința Tatălui şi cu ajutorul Spiritului. Caracterul ortodox al relației Fiului cu Tatăl tinde a se constitui prin respingerea, deodată, a trei interpretări diferite a acestei relații: **1.** teza *adopționistă*, clar formulată la Roma, către sfîrşitul secolului al II-lea, de către Theodotus[153], susține că Isus a fost *adoptat* de către Dumnezeu, ca Fiu al său, printr-un soi de încorporare în Logos, datorită virtuților sale particulare; **2.** teza *modalistă*, care presupunea că Dumnezeu, esențialmente Unul, se manifestă prin funcțiuni diverse, precum cea de Creator, de Mîntuitor, de Inspirator, fără ca, astfel, să înceteze de a fi el însuşi; în acest fel, la rigoare, se poate spune că Tatăl a suferit Patimile, în acelaşi timp cu Fiul şi cu Spiritul, lucru pe care, un anume Praxeas[154] îl predica la Roma, pe la anul 190; **3.** teza *gnostică*, prea multiformă pentru a putea fi redusă la o formulă, dar despre care se poate oricînd spune că şi-l reprezenta pe Christos ca pe o ființă divină, un Eon, intermediar între perfecțiunea divină şi imperfecțiunea umană. De regulă, sectele gnostice sînt *docetiste*, adică nu consideră viața omenească a lui Christos, întruparea sa, decît ca pe o aparență.

Dezbaterile provocate de aceste divergențe christologice par confuze şi departe de ceea ce ne-am obişnuit a considera ca discuție purtată rațional, iar uneori este chiar dificil să fie luate în serios. Cu toate acestea, nu trebuie să rămînem la această impresie, aceste discuții avînd o mare importanță

[153] Theodotus din Byzanț (secolul al II-lea), scriitor adopționist, declarat eretic şi excomunicat de către Papa Victor I. Susținea că Isus este muritor, născut din Fecioara Maria şi din Duhul Sfînt, adoptat apoi de Dumnezeu prin botez, deificat după înviere. Întocmai precum modalismul, adopționismul era o formă de monarhianism (concepția care susține că Dumnezeu este o singură persoană), fiind o încercare de a rezolva chestiunea relației dintre Dumnezeu-Tatăl şi Dumnezeu-Fiul. Spre deosebire de modalism, adopționismul socotea că Dumnezeu este o singură persoană şi o singură natură, indivizibilă. Fiul nu este egal cu Tatăl (sub aspectul atributelor), el fiind adoptat, aspect care va îmbrăca felurite nuanțe. (n.trad.)

[154] Praxeas (sec. II-III), antimontanist, care credea în unitatea lui Dumnezeu, refuzînd ideea scindării acestuia în trei persoane. (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

întrucît obligă credința comună să-şi cerceteze propriile virtualități şi să se definească pe sine. Nu trebuie uitat că majoritatea dogmelor s-au definit şi cizelat ca urmare a *negărilor* şi anatemelor, opinia care prevalează şi se impune fiind, prin definiție, cea care nu este condamnată sau contradictoria celei respinse. Căile raționamentului sînt cele ale sofisticii şi ale dialecticii formale greceşti, conceptele –care treptat se suprapun credințelor prime şi le transformă în dogme– decurg din metafizica elenică şi se exprimă în formule sprijinite de vocabularul acesteia.

Fiind naturală, această evoluție a întîmpinat obstacole. Unii oameni, aderau la formele vechi ale credinței apostolice şi la tradițiile iudeo-creştinismului primitiv. Probabil că aceştia sînt descendenți direcți ai primilor credincioşi palestinieni, deoarece pot fi întîlniți –încă multă vreme– mai ales dincolo de Iordan, în regiunea în care creştinii din Ierusalim, s-au refugiat în timpul marii revolte evreieşti din anul 66. Nu a trecut mult pînă cînd Bisericile elenice i-au acuzat că gîndesc la modul *sărac* asupra Domnului şi i-au numit, disprețuitor, *ebioniți* (*ebionim* 'cei săraci')[155]. Ştim că în vremea lui Iustin se îndoiau de mîntuirea lor şi că în scurtă vreme, întreaga Biserică îi va socoti eretici. În adevăr, ei nu sînt decît nişte întîrziați care se încăpățînează în a păstra credințe depăşite şi care nu pot fi adaptate la mediul grecesc. Se întrevăd, astfel, destule elemente de rezistență în calea constituirii unei teologii a Logosului, prin care s-a

[155] Termenul *ebioniți* (ebr. *ebyonim* 'cei săraci') se referă la o sectă de evrei creştini, nume dat inițial tuturor creştinilor, datorită condiției lor materiale (voluntar) precare, şi care, pe măsura divizărilor din sînul creştinătății timpurii, a fost aplicat doar evreilor care s-au îndepărtat de creştinismul paulinic; în funcție de diferiții autori şi observatori, de-a lungul timpului, numele, a fost aplicat diferitelor categorii de evrei creştini. Ebioniții considerau că atît evreii, cît şi neevreii ar trebui să respecte Legea lui Moise, precum şi ritualurile evreieşti, dar recunoşteau pe Mesia în Isus şi interpretau Legea din perspectiva predicii de pe munte şi a învățăturii lui Isus. Respingînd caracterul divin al lui Isus, imaculata concepție şi învierea sa în trup, ebioniții credeau în singularitatea lui Dumnezeu, accentuînd că Isus era un om drept şi virtuos, fiu al Mariei şi al lui Iosif, ales de Dumnezeu să-i fie profet, şi uns la botez prin Duhul Sfînt. De asemenea, ei respingeau învățătura lui Paul şi pe acesta –socotindu-l eretic–, îl respectau pe apostolul Iacob şi utilizau *Evanghelia lui Matei*, adresată evreilor. (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

pregătit şi, în cele din urmă, s-a întemeiat dogma Trinităţii. Reacţionarii, *alogii*[156], nu au, precum ebioniţii, nici cea mai mică şansă de a opri curentul care duce credinţa creştină către constituirea unei metafizici dogmatice, tot mai complicate şi tot mai îndepărtate de afirmaţiile apostolice.

La sfîrşitul secolului al II-lea, acest travaliu de dogmatizare nu este decît schiţat, însă tendinţele sale sînt foarte clare, şi nu se vor modifica în mod esenţial. De acum înainte, speranţa creştină devine religia creştină, religia al cărei zeu adevărat este Isus Christos. Această religie s-a separat definitiv de iudaism şi, departe de a avea faţă de acesta sentimente filiale, îl reneagă şi îl blestemă ca pe cel mai ireconciliabil duşman al Adevărului.

IV

O altă trăsătură care exprimă consolidarea creştinismului în formele unei religii autonome şi exclusive o constituie dezvoltarea tot mai largă şi mai profundă a vieţii ecleziastice. Cu alte cuvinte, individul, văzut din punct de vedere religios, tinde tot mai mult să fie absorbit de către comunitate, să-şi subordoneze toate actele esenţiale ale vieţii autorităţilor constituite ale Bisericii sau, cel puţin, influenţei persoanelor acesteia, riturile care exprimă acţiunea prezenţei Domnului în mijlocul credincioşilor săi, unindu-i pe aceştia întru Domnul. Nu este cazul să vorbim, prea devreme şi în sens riguros, despre *sacrament*, şi nici să aplicăm fără discernămînt acest termen tuturor practicilor Bisericii vechi care, prin intermediul episcopului, se referă, spre exemplu, la căsătoria sau la moartea credincioşilor. Este adevărat, însă, că prin chiar faptul că se ritualizează, aceste practici tind să devină sacramente, adică operaţiuni misterioase, din care, instantaneu, decurg graţii speciale.

Am urmărit deja modul în care botezul s-a complicat sub aspect ritualic şi s-a definit sub aspect sacramental. Mai lent decît acesta, dar destul de prompt, în acelaşi sens vor evolua două vechi uzanţe ale vieţii ecleziastice: euharistia şi pocăinţa.

---

[156] Numele unui grup de creştini eretici din Asia Mică a sfîrşitului de secol II. Se pare că aceştia se opuneau doctrinei creştine a Logosului (de aici şi numele lor) şi negau existenţa, în Biserică, a continuităţii darurilor Spiritului. (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

Încă din secolul al II-lea, reuniunea euharistică pe care o cunoştea comunitatea primitivă devine *messa*, adică ansamblul ordonat de lecturi, de rugăciuni comune, de instrucţiuni şi de cîntece, al cărei punct culminant este marcat prin consacrarea speciilor euharistice şi prin comuniune. Nu s-a realizat un acord perfect în ceea ce priveşte sensul profund şi caracteristicile veritabile pe care le îmbracă aceste rituri în perioada de viaţă creştină care s-a scurs, odinioară discutîndu-se mult asupra chestiunii de a şti dacă obiectele eclezistice care serveau consacrării erau un altar sau o masă. Este sigur, însă, că euharistia era socotită încă de pe acum ca un *mister* ce aducea credincioşilor comuniunea cu Domnul, conform concepţiei care prevala deja în doctrina lui Paul. Alimentele euharistice, pîinea şi vinul, sînt privite ca o hrană supranaturală care, sub ameninţarea unui mare pericol, trebuie primite în conformitate cu dispoziţii religioase speciale.

În cadrul acestui rit, vechii idei fundamentale a comuniunii divine prin absorbţia zeului i se adaugă amintirea morţii zeului şi credinţa în eficacitatea mîntuitoare a acestei morţi, ceea ce face inevitabilă alăturarea la acestea a ideii de sacrificiu. Acest element îi este necesar nu numai pentru că toate religiile din mediul în care se formează creştinismul sînt sacrificiale şi pentru că este dificil să dezobişnuieşti oamenii de un concept atît de larg acceptat, dar şi pentru că ideea reînnoirii mistice a morţii zeului este –printre alte modalităţi mai mult sau mai puţin analoge– înrădăcinată în majoritatea cultelor închinate divinităţilor mîntuitoare. Se înţelege că, în realitate, nu mai este vorba despre *comemorarea* sacrificiului iniţial al redempţiunii, săvîrşit pe Calvar[157] –dacă euharistia ar fi fost doar atît, nu ar fi depăşit valoarea unui simbol–, ci despre un sacrificiu în cadrul căruia zeul redevine victima voluntară, primind omagiul ofrandei, şi al cărui rezultat este producerea unei forţe (*dynamis*) magice, generatoare de avantaje mistice incalculabile, pentru toţi participanţii. S-a spus, pe bună dreptate, că

[157] Capătul drumului Patimilor lui Isus, locul unde a fost răstignit. Textul latin foloseşte *Calvar*, termen care redă în latină sensul 'căpăţînă, craniu'. Acest sens glosează, în textul grecesc, termenul *Golgotha*, care transcrie un toponim aramaic. Se pare că numele locului vine fie de la aspectul respectivului deal, fie de la faptul că acolo era loc de execuţie. (n.trad.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

această reprezentare a euharistiei corespunde introducerii în creştinism a unei *„fărîme de păgînism”*, a păgînismului misteriilor, desigur.

De aici decurg consecinţe practice şi dogmatice de primă importanţă. Din cîte ne putem da seama, în cultele orientale ale zeilor care mor şi învie, accentul liturgic se află cînd pe celebrarea morţii, cînd pe învierea mîntuitorului, rareori repartizîndu-se în mod egal pe cele două episoade. În creştinismul primitiv, al celor doisprezece, învierea este cea care deţine primul loc, deoarece apare ca o garanţie a marii speranţe: viitoarea venire a lui Christos şi începerea Împărăţiei. Pe măsură ce întîrzierea *parousiei* face aşteptarea mai puţin febrilă, importanţa învierii Domnului se transformă din garanţie a venirii apropiate a Împărăţiei în înviere a credincioşilor la sfîrşitul veacurilor. Acesta este rolul pe care îl are la Paul[158]. Euharistia, în schimb, capătă o semnificaţie tot mai înaltă, pe măsură ce speculaţiile privitoare la întruparea şi la mîntuirea prin cruce a Domnului se amplifică. În felul acesta, Paul, care îşi califică propriul discurs ca pe un „discurs al crucii”, aduce tradiţiei prime asupra ultimei cine a lui Isus adăugirile esenţiale care fac din această cină o realizare anticipată a misterului explicitat prin Patimi şi pe care se consideră că, la rîndul ei, euharistia îl exprimă în mod nedefinit. Ea devine, astfel, actul liturgic central al cultului creştin şi sursa esenţială a graţiei Domnului, situat, prin aceasta, în mijlocul comunităţii care îi „invocă numele”.

Euharistia devine toate acestea deoarece convingerea că Domnul este *prezent în mod real* la adunarea euharistică, în contact direct cu credincioşii săi, şi conceptul pe care îl numim *transsubstanţiere*[159] se implantează în conştiinţa creştină. Se înţelege că, prin puterea consacrării, se operează

[158] *1Cor.*, 15, 12 şi urm. (n.a.)

[159] Cf. *1Cor.*, 11, 23 şi urm. Nu susţin că Paul însuşi este cel care a construit formula care conţine împreună afirmaţia că pîinea consacrată este corpul „care s-a jertfit pentru voi”, iar pocalul „Noului Legămînt în sîngele meu”, şi ordinul de „a face asta”, adică de a repeta asupra speciilor pîine şi vin aceleaşi gesturi şi aceleaşi cuvinte „în amintirea mea”. Cred că adăugirea capitală a Euharistiei, pe care o presupune această formulă, a fost opera comunităţii elenistice în care apostolul s-a format şi care i-a fost transmisă în chip de „cuvîntul Domnului”. (n.a.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

transformarea pîinii în carnea şi a vinului în sîngele lui Isus, astfel încît ingerarea speciilor consacrate constituie o *încorporare*, materială şi spirituală totodată, a Domnului de către creştin –sub forma pe care însuşi a indicat-o ca fiind potrivită împlinirii misterului.

Desigur, aceste realizări dogmatice nu-şi găsesc formula primului efort, iar textele[160] în care le întrevedem mai întîi nu sînt scutite de ezitări şi de obscurităţi; surprinzător, de altfel, ar fi contrariul. Cu toate acestea, încă de la sfîrşitul secolului al II-lea, chiar dacă constituţia supranaturală a euharistiei încă nu s-a încheiat, liniile generale din care îşi va extrage elementele sînt definite.

V

În mod evident, penitenţa este mai puţin avansată în această perioadă, dar sensul evoluţiei sale este, de asemenea, trasat.

Nu este vorba despre penitenţa pe care păcătosul o poate duce în interiorul său cînd se căieşte de păcatele sale, nici de corecţia morală care trebuie să rezulte din aceasta pentru păcătos. Aceste operaţiuni constituie obligaţii pentru toţi creştinii, fiind, încă din vremea predicilor lui Isus însuşi, fundamentul moralei lor practice; apoi, atît timp cît nu sînt de notorietate publică şi nu generează scandal, abaterile privesc conştiinţa fiecăruia. Lucrurile stau cu totul altfel în cazul în care se întîmplă să se manifeste înaintea fraţilor o slăbiciune, îngrijorătoare pentru propria mîntuire, periculoasă pentru sufletele slabe. Foarte devreme, aşadar, comunitatea şi-a asumat o dublă datorie privitor la păcatul manifest: a-l redresa pe autor printr-un avertisment fratern şi a lua măsuri de precauţie pentru ca acesta să nu facă rău şi altcuiva. De aici decurge necesitatea de a constitui o disciplină ecleziastică care să vegheze la repararea greşelii publice, care separă de comunitate pe cel care păcătuieşte grav, şi îl face să se întoarcă atunci cînd el corespunde cerinţelor comunităţii. Destul de repede, această disciplină capătă aspectul unui corp de rituri, urmînd tendinţa impusă de

[160] Le găsim grupate în Rauschen, *L'euharistie et la Pénitence* (traducerea franceză), Paris, 1910. (n.a.)

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)

orice act al Bisericii. În virtutea importanței –atît pentru păcătos, cît și pentru comunitate–, pe care această disciplină o dobîndește în viața creștină, era în firea lucrurilor ca operațiile sale să capete valoarea și sensul unui sacrament, cel care restituie păcătosului iertat capacitatea de a primi iarăși grațiile mîntuitoare ce favorizează societatea *sfinților*.

La sfîrșitul secolului al II-lea, reglementarea ritualică a penitenței a ajuns deja la o dezvoltare și la o precizie considerabile, însă, la drept vorbind, teologia sa sacramentală nu pare nici măcar schițată. Totuși, este sigur că, încă de pe acum, ea se arată a fi necesară și că, în fapt, ea există în riturile pe care autoritățile ecleziastice le au la îndemînă spre *a lega* sau *a dezlega*, pe pămînt, ca și în ceruri.

La începutul secolului al III-lea, folosite fără părtinire, textele nu ne arată nici un fel de existență a celorlalte patru sacramente pe care Biserica le va institui de-a lungul timpului: mirul, preoția, căsătoria și maslul. Nu susțin că ne este imposibil să le observăm germenii sub diverse practici deja în uz în cadrul liturghiei, ci că creștinii acelor vremuri încă nu le bănuiau.

De acum înainte, creștinismul devine religie originală, avîndu-și propria dogmatică, o liturghie a sa, propria disciplină –care, la cît de elementare sînt încă, abia își au fundamentele esențiale și principalele direcții pentru viitor. Acestea nu au apărut printr-un soi de generație spontanee și este evident că, dimpotrivă, ele s-au constituit prin sincretismul căruia mediul oriental –cel al lui Israel, al religiilor cu misterii și al gîndirii elenice– i-a furnizat toate elementele. Evoluția acestora, în sensul impus de viitor, se va produce prin dezvoltări generate pe aceeași cale sincretică. Treptat, ele vor absorbi și vor asimila –firește, nu fără ezitări în cadrul fiecărei alegeri, nici fără dezacorduri în adaptare, totuși fără a se opri vreodată– tot ceea ce lumea greco-romană conține ca religie vie și durabilă. *Operațiunea se petrece în mod inconștient*, desigur, dar se continuă fără odihnă pînă în momentul în care se va manifesta –fără posibilitate de contestare– caducitatea tuturor corpurilor religioase pe care credința și liturghia creștine le-au golit de substanță.

BDD-B621-12 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:48 UTC)